

դնում. Էր սրանց գերբնական ուժի վրայ: Այստեղ էլ ժողովրդական հաւատալիքները հոգեպաշտութիւնից անցնում են Փետիչիզմին, ըստ որում գերբնական ուժի, սրբազն զօրութեան նշանակութիւնն արդէն վերապրում են ո՛չ թէ քարի մէջ ապաստանուած ովկիներին, այլ սոսկ այդ քարերին:

Հիւանդութիւնները, բնութեան արհաւերքները, ապագայ ու ներկայ կեանքի անորոշ վիճակն ու բախտը — այդ ամէնն նախնական մարդու կեանքում կարեւորագոյն խնդիրներ էին, որոնց հանդէպ նա անզօր, անօդնական էր զգում սեփական ուժերով հանդէս զալու: Կեանքի հենց այս գէպքերումն էր նա ամէնից շատ գիմում իր պաշտելի քարերին:

Եւ ահա ժողովուրդը հաւատում է, թէ կան յատուկ քարեր, որոնք օժտուած են բժշկական զօրութեամբ, կան քարեր, որոնք զուշակում են մարդու բախտն ու յաջողութիւն են տալիս նրա գործին, վերջապէս կան քարեր, որոնք իրենց սրբազն ազդեցութեամբ նեցուկ են հանդիսանում երկրագործական տնտեսութեան մէջ տանջուող եւ բնութեան ուժերին ամբողջովին գերուած աշխատաւորին:

Ինչպէս եւ սպասելի է, իրենց նշանակութեամբ ու քանակով առաջնակարգ տեղ են դրաւում բժշկական զօրութիւն ունեցող քարերը: Զէ՞ որ ամէն տեսակ հիւանդութիւններն առաջանում են չար ողիներից, մութ ահաւոր ուժերից, որոնց հանդէպ ժարդս անզօր է առանց քարի ողիների օգնութեան: Ուստի նա իր հիւանդութիւնների բժշկութիւն հայցում է պաշտած քարերից ուրանցից իւրաքանչիւրը յատուկ հիւանդութեան բուժիչ լինելու հռչակ էր վայելում:

Հայաստանում ամէնից շատ տարածուած են եղել հիւանդ երեխաներին բժշկող քարերը: Մանկան հիւանդութիւնն ամենադժուար ու անհասկանալի երեւոյթն է համարուել. մահացութիւնն երեխաների մէջ միշտ էլ աւելի մեծ չափեր է ունեցած: Վասպուրականում յայտնի են հայկաբերդ, քալոս, ծակ-քար, սանդի-քար անուններով ժայռ-քարերը, նաև այսպէս կոչուած բարձ-կամուրջները: Մայրերը ուխտ են գալիս այս քարերին, իրենց հետ բերեով «թալկացած», «թպղի», «կոխ-տուած», ջերմու, հազոր եւ այլ տեսակի հիւանդ երեխաներին:

Նրանք մոմ են վառում, աղօթում եւ ապա հիւանդ երեխաներին Յ—Ղ անդամ անցկացնում ծակ քարերի, քարէ կամուրջների միջով, կամ շրջում այդ քարերի բոլորքը եւ լողացնում: Աւելորդ ենք համարում մի առ մի յիշատակել այստեղ զրեթէ բոլոր հայարնակ զաւառներում գոյութիւն ունեցող այդ տեսակ բազմաթիւ «թալալոսներն» եւ նման քարերը:

Ծրեաան:
(Տարուականիի:)

Խ. ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ

ԹԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԻՊՈԴԻԻ ԳԵՂՈՒՄՆԵՐԸ

Մերձաւոր Արեւելքի հնագոյն պատմութեան մասին՝ բացի յունական եւ ասորական հակիրճ ու անբաւական տեղեկութիւններէն՝ ոչինչ գիտէինք: Գերմանական պեղումները Հիսուրլիկի մէջ, ուր Հոմերոսի Տրովադան կը վնասուէր հնագէտներու կողմէ՝ հետաքրքրական արդիւնք ունեցան եւ ապացուցին որոշ խնամութիւն մը բարելական մշակոյթին հետ: Մանրամասն ոչ մէկ բան պատմեցին սակայն այն պետութիւններու ու ազգերու մասին, որոնք երբեմն Փոքր Ասիոյ զանազան մասերուն մէջ ապրեցան եւ գործեցին: Հետեւաբար այդ պեղումները առանց արձանագրութիւններու համը էին:

Բողազքօյի՝ երբեմնի Հատաշուշ մայրաքաքին աւերակներուն պեղումները աւելի արդիւնաւոր էին: Գերմանացի արեւելյագէտը H. Winkler 1906ին եւ 1907ին Բողազքօյի շուրջը պեղումներ կատարեց եւ բախտի բերումով գտաւ հեթիտ արքաներու (Հատուշիլի, Մուրշիլի եւ այլն) գլխաւոր գիւտնը, որ բազմաթիւ սեպագիր պնակիտներ կը պարունակէր, որոնք բոլորովին անձանօթ լեզուով մը գրուած էին: Գերման ձանօթ ասորաբանները Delitzsch, Winkler, Meissner եւ այլն ի զուր փորձեցին լուծել այս տարօինակ լեզուն: Համաշխարհային պատերազմի բնթացքին լուր տարսուեցաւ, որ երիտասարդ չեխ գիտնական մը յաջողեր է լուծել հեթիտերէնի հարցը: Այդ համեստ

գիտնականը մեր այսօրուան աշխարհականը՝ չական Հրոզնին էր, որ 1915ին ՄՕՕԾի 56. պրակին մէջ “Die Lösung des hethitischen Problems, վերնագրով քննախօսութիւն մը հրատարակեց, ուր փաստացի կերպով ցոյց տուաւ, որ Հատաշուշի բեւեռոպադիր արձանագրութիւնները հեթիսերէն¹ լեզուով կամ աւելի ճիշտ գանէերէն կամ կանէերէն (= g/kanc̄sili) է եւ հնդեւրոպական կենտում լեզուներու խումբին կը պատկանի, հակառակ անոր որ այդ լեզուին բառամթերքին մէծագոյն մասը հնդեւրոպական չէ, ինչպէս հայերէնինը: Այս ատեն առաջին անդամ ըլլալով լսուեցաւ Պրոֆ. Հրոզնիի անունը գիտական աշխարհին եւ հասարակութեան ամենալայն խաւերուն մէջ: Հնագոյն արեւելաբանութեան մէջ, որ նախապէս միայն մէծ աշխարհակալ ազգերու մենաչնորդն էր, երեցաւ նախ չեխ անուն մը, որ պատիւ բերաւ չեխ ազգին եւ գիտութեան: Այս չեխ անունին հետ կապուած է այն կարեւոր դիւտը՝ հեթիսերէնի լուծումը, որ լոյս սփոնց ամբողջ հին Արեւելքի պատմութեան վրայ: Հեթ. արձանագրութեանց ընթերցումովը կարելի եղաւ որոշ գաղափար մը կազմել հեթիսացիններու մշակոյթի մասին եւ ակնարկ մը նետել այն ատենուան ժողովուրդներու պատմութեան եւ լեզուներու վրայ: Մինչեւ այս արձանագրութիւններու դանուիլը, իրենց անունէն զատ որ եւ է որոշ բան չէինք գիտեր հեթիսներու մասին: Հետեւարար Փոքր Ասիոյ հին դարու պատմութեան համար այս գիւտը շատ օգտակար եղաւ: Ինչպէս ծանօթ է հին դարուն հեթիսացիք մէծ դեր խաղացին: Անոնք անչափ զօրացան, որ Եգիպտացիք Սուրբայէն դուրս վանեցին, նոյն իսկ Բարեւլոնը նուաճելով վերջ տուին Բարեւլոնի հոչակաւոր

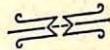
¹ Ցեղագրականորեն ճշշտ է այս կոչումը, ըրովհետեւ լոյնածաւալ հեթ. կայսրութեան սահմաններուն մէջ ապրող բոլոր ժողովուրդները իրենք գիրենք հայութիւն գիտացից կը կոչէն, ինչպէս գեռ Զարիք առաջ և առիւց սահմաններուն մէջ ապրող պայեւայլ ազգեր (որ հմտ Զեի, Ուլգատ, Ալգէն եւ այլն) իրքինքնին իրեւ Աւատրացից կը դաւ անէին, թեւ տարբեր լեզու կը խօսէին, Բայց լեզուարանական տեսակետով այս հայութիւնը թագավորութեան ամեն հեթիսացիի մայրենի լեզուն աշեթիսերէն, չեր, ինչպէս ամեն Աւատրացիի լեզուն գերմաններէն չեր: Հեթիսացիք իրենց լեզուն ինչպէս կոչած են, մինչեւ հիմայ մեզի անձանօթ կը մայ, որովհետեւ անոնք իրենց լեզուն ուսիլ մեր (լեզուով), կը կոչէն: Խամթիոյ կամ հեթիս կայսրութեան մէջ աւելի քան 10 լեզու կը խօսուեր (արզաւերէն, լուերէն, կանէերէն, խուրերէն, պալաւերէն, ինչպէս կամ հայացերէն (Փոքր Հայքի մէջ)):

21րդ եշխանութեան, որուն գլուխը կը գըտնուէր մէծահամբաւ Խամուրարի թագաւորը:

Հատաշուշի արքայական դիւնատան մէջ գտնուած պնակիտները մասամբ լուսաբանցին հեթիսացիներուն եւ անոնց հսկայ կայսրութեան սահմաններէն ներս եւ դուրս ապրող վորաբախական ժողովուրդներու պատմութիւնը 20րդ դարուն Ք. Ա. : Բնական էր որ Հրոզնի պիտի ձգտէր հեթիսերէնի կազմին ու կառուցուածքին թափանցել եւ լեզուարանութեան բոլորովին անձանօթ մնացած հին հնդեւրոպական լեզու մը վերակենացնել, կազմելով անոր առաջին պատմական քերականութիւնը՝ “Die Sprache der Hethiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm. Ein Entzifferungsversuch.” Հեթիտերէնով դրուած այս արձանագրութիւններն էին իրեն միակ աղբիւրները, որոնց օլոնութեամբ կրցաւ ճշորուշել հեթիտերէն բառերու ձեւերը եւ կերպարել զանոնք: Ուրիշ կարեւոր աղբիւրներ հեթիսացներու, լուացիներու, խուրիտացիներու, պալացիներու, խայտաներու կամ հայազներու (Փոքր Հայք) եւ այլնի պատմութեան եւ լեզուներու մասին կրնար Հրոզնի միայն Փոքր Ասիոյ նուիրական հողին տակը վինառել: Առաջ այդպիսի հետախուզական պեղումներ կը բնային կատարել միայն մէծ ազգերը. Անգլիացիք, Ամերիկացիք, Գերմանացիք եւ Ֆրանսացիք: Հարց էր թէ չեխոսլովակեան երիտասարդ հանրապետութիւնը պիտի անջացէր Հրոզնին, նմանօրինակ խուզարկութիւններ կատարելու համար: Հրոզնի իր գիտական ուսումնասիրութեանց համար ոչ միայն չեխոսլովակեան կառավարութեան մօտ, այլ նաեւ մէծահարուստ անհատներու քով, հաւանութիւն եւ օժանդակութիւն դաւաւ: Վերջերս նաեւ զերման կառավարութիւնը Պրոֆ. Հրոզնին սիրաշահելու դիտաւորութեամբ եւ կամ հեթիսացանութեան նպաստելու համար առաջարկած էր իրեն, գերման կառավարութեան ծախքով Փոքր Ասիոյ մէջ (Կեսարիոյ չուրջը) պեղումներ կատարել, բայց Հրոզնի մերժեց այդ առաջարկը, որովհետեւ ինք կ'ուզէ այդ պեղումները դալ տարի նորէն Զեխոսլովակիոյ դրօշակին տակ կատարել:

Զեխոսլովակեան Շեխ Սաատի պեղումները սպասուած արդիւնքը չտուին: Թէ եւ կարդ

Zwischenraq:

ՊԱՏԵՎՈՒՄՆԵՐ ՊԲՈՓ. ԸԴՈՒՑԻՒՆ
Հայոց կառավարության կողմէ

Հանդէս Ամսօրեալի 1926 Յուլիուս է
ւին մէջ կորիւնի «Վարք Մաշտցի»ին մէկ
հասուածին մէկնութեան վրայ մեր գիտո-
ղութիւնները ներկայացնելով առիթ ունե-
ցեր էինք ուղղուածներ ընել, ի վեր հանե-
լով ոմանց, յորու եւ Պլոփ. Աղոնցի թիւր
ըմբռնուածները, որոնցմէ հանուած եղրակա-
ցութիւնները ժամանակագական, լեզուա-
բանական ու պատմական ծանր անտեղու-
թիւններու կը տանէին:

թիւններու վ
Պրոֆ. Աղանց ջղագրուս
զումներէն, տարի մը յետոյ իր մթերած
բարկութեան շանթերը կ'իջեցնէ մեր գլխուն
Մենք ձեռք կ'առնունք վերստին քննու-
թեան ենթարկել ինդրոյ նիւթ եղած Կորիւնի
հասուածները. մեր միտքն է ո՛չ բնաւ աւելի
ջղագրութիւն առթել յարդ. Պրոֆ. ին,
առ ջանաւ լոյն արձակել Կորիւնի «Վարք

Մաշթոցին, անոր պարունակութեան,
եւ յարակից լեզուաբանական, պատմական
հարգերուն վրայ:

Կրկին մէջ բերենք հարազատ Կորիւնի
հասուռածը, ուղղելով տպագրին վրիսպական
կիտագրութիւնը եւ գըչագրի ակնյայտնի
սխալները, զորոնք տպագրողք չեն ուղղած:

«Իսկ բարեացապարտին Վահանայ՝
յանկարծահաս կենաց ամենեցուն լինէր որ՝
աշխարհածնիւն՝ հայրենեաց սեպջական
որդի գտեալ, չնորհաւքն Քրիստոսի Աստու-
ծոյ մերոյ, մերձաւոր՝ կենակից վայելէր,
եւ զի ըստ աւրինակի գրելոցս առ ի մէնջ
հարքն ի կատարումն դարձան»:

Մեր այս ուղղած ձեռվկ, ո՞չ խանդարում կը մնայ, ո՞չ մթութիւն եւ ո՞չ ալ անիմանալի խրթնութիւն, ինչպէս շատեր վերադրած էին այս հատուածին, ոմանք կարծական կերպով «Վահան Ամատունիի մահը ակնարկել կը թուի» ըսելով, մինչ յարդ՝ Պղոփ.ը այդ խախուտ գետնին վրայ ամրակոխ յառաջ կ'երթայ, իրը Կորիւնի կողմէ ամենաստորդ յիշատակութիւն ընդունելով այս հատուածը Վահան Ամատունիի մահուան, անփոյթ թէ ասով հակասութիւններու, լեզուաբանական, պատմական անտեղութիւններու ի՞նչ անել բաւզի մէջ կը մխութի:

Մեր տուած մեկնութիւնն էր «իսկ բարեաց առիթ Վահան անկարծելի կերպով կը հասնէր այն ամէնուն, որոնք երկրին (Հոգեւոր) ծննդեամբ՝ Ս. Հայրերուն (Սահակի եւ Մաշթոցի) սեպհական որդի գտնուելով, չնորհօք Քրիստոսի, բարերար, դարմանիչ եւ կենակից (Հոգեւոր կեանքի կցորդ) կը վայելէր, մանաւանդ որ մեր զրածին պէս Պ. Հայրերը վախճանեցան»:

Տեսանք արդ թէ ի՞նչ աւելներ կը գործէ
այս խմաստին մէջ յարս. Պրօֆ. ի մէկնու-
թեան եղանակը, աղբիւրները առանց քրն-
նութեան գործածելը, վերծանութիւնը, և
մէկնութիւնը:

Նախ իր յօրինուածութիւնը եւ աղբիւրի
ընտրութիւնը. փոխանակ հարազատ Կորիւ-
նի վերագրեալ հասուածէն առնլու, կը թո-
ղու ան մէկ կողմ՝ կ'երթայ՝ վեր կ'առնու-
կեղծ-կորիւնի (ոչ Փոքր-կորիւն, ինչպէս
կ'անուանէ Ադոնց) զուգակշու հասուածը
իր անմիտ ընդմիջարկութիւններով, իբր ու-
ղիղը գերազասելով.